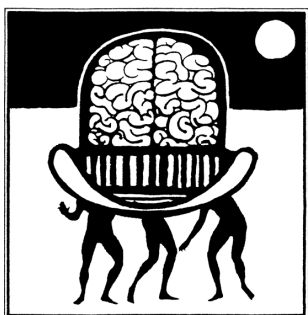


HORVÁTH ANDOR

AZ ÉRETTSÉGI TÉTEL: CARAGIALE



A moft ilyenformán a létezésben való könnyed lebegés kifejezése: önfelelt szabadság és felelőtlen biztonság nyilatkozik meg benne...

60

Magától értetődő dolog, hogy Caragiale érettségi tétel az ország iskoláiban. Róla való töprengésem e rövid előadás* kapcsán azzal kezdődött, hogyan fogalmaznék meg egy rá vonatkozó érettségi tételt. Az ötletet az adta, hogy egy alkalommal éppen a halhatatlan pedagógus, Mariu Chicoș Rostogan történeténél ütöttem fel a kezem ügyében lévő Caragiale-kötetet, s folytattam az érettségiről szólókkal. Caragiale, mondhatni, vizsgáztatta korát és kortársait, ennél fogva magától adódik a kérdés: hogyan vizsgázik belőle az utókor? Ami mindjárt két dolgot jelent: hogyan látja magát művei tükrében, és milyen mondanivalója van az általa teremtett szereplőkről, helyzetekről, egész írói világáról?

A Caragiale-recepció történetének eddigi bő száz évében az volt az egyik legnagyobb kérdés: jót tett-e nemzetének szatirikus vénája vagy ellenkezőleg, rombolta önértetét és öntudatát, hozzászakította ahhoz, hogy olyanként lássa és fogadja el magát, amilyennek ő mutatta írásaiban. Érdekes tétel lehetne ez is, talán írtak is már belőle az évek során érettségi dolgozatot. Én most mégis másfelé teelem a kíváncsiskodó vizsgáztatást, és azt kérdezem tételemben: Helytálló-e az állítás, mely szerint Caragiale prózai írásai – összefoglaló címük *Momente si schițe* vagy *Momente*¹ – a pillanatot rögzítik, és mégis halhatatlan írásművek, s ha igen, mit árul ez el tehetségéről és írói világáról?

Életművének két médiuma: az újság és a színpad. Mindkettő – száz évvel később ez nagyon tiszt-

*A marosvásárhelyi könyvvásár alkalmából 2012. december 17-én elhangzott előadás bővített változata.

tán látszik – első igazi fénykorát éli akkor. Megveszi a bukaresti polgár a *Moftul românesc* vagy később az *Universul* friss számát, és a sok komoly hír, kommentár és tudósítás mellett ott van a Caragiale tollából származó karcolat vagy életkép. A kötetbe gyűjtött írások között az első születési éve 1876, az utolsóé 1909: kerekén 33 év!²

Mit talál az író kortársa ezekben a szövegekben? Azonnali írói reakciót a friss, mindennapi eseményekre, mindenre, ami éppen „napirenden van”: miről tárgyal a kormány egy német bankkal vagy egy amerikai kőolajvállalattal, miként alakulnak a balkáni államok kapcsolatai, miféle gyilkosság színhelye volt a román főváros, mi várható az új, konzervatív kormánytól, mi a helyzet a szeszes italok elfogadásra váró törvényével és így tovább.³

Témánk szempontjából különösen fontos, hogy a kortársak Caragiale írásainak ezt a közvetlen korhoz kötöttségét inkább hátrányként, mint érdemként, inkább a művészi érték fogyatékoságaként, semmint a megfigyelő és elemző tehetség erényeként értelmezték. Álláspontjuk nagyjából úgy hangzott: mi marad azokból az írásokból, amelyek ennyire evidensen a pillanat termékei, ha ez a pillanat elszáll?

A tételünkben foglalt kérdésre adandó első válaszuk tehát az lesz: ezek az életképek és karcolatok száz év múltán annak ellenére elevenek és maradandók, hogy megjelenésük napján kiváltképpen aktuálisak voltak.

Az életmű értelmezésének egyik kulcsa számomra az 1885-ös keltezésű *Téma változatokkal* (*Temă și variațiuni*). (Az eljárást évtizedekkel később a francia Raymond Queneau változatlan leleménnyel aknáztta ki *Stílusgyakorlatok* című írásában, a *Nagyvilág* közölte a hatvanas években.) Egy napilap hírei között ötsoros beszámoló olvasható arról, hogy egy bukaresti épületben tűz ütött ki, de a tűzoltóknak sikerült hamar eloltaniuk, károk nem keletkeztek. Utána következik a négy, bő lére eresztett variáció: az ellenzéki újság dagályos, félrevezető kommentárja, egy bután hazafias eszmefuttatás a tűzoltóság nemzeti missziójáról, egy francia nyelvű helyi lap regényes, előkelősködő beszámolója és végül a félhivatalos orgánium nagyképű cáfolata.

Nem egyszerű stílusgyakorlat, mert nem csak nyelvi játék, és közelebb visz Caragiale művészetének lényegéhez. Van elsőként az esemény, és annak tárgyyszerű leírása – az újsághír. Vannak azután a kommentárok: célzatosságukat politikai szándék szüli, amely egyben gondolataik minőségét és nyelvi-stiláris színvonalát is megszabja. A tényigazságot, mint holmi kémiai elemet, belemártják a szemléletek és érdekek oldatába, így jön létre az, amit modern tájékoztatásnak neveznek: a beszédmódok szófacsarásain keresztül igazság helyett hamis, torz, félrevezető vélemény kerül az újságolvasó szeme elé – nem arról értesül, hogy mi van a világban, hanem elfogyasztja a magasabb hatalmak által neki szánt véleményt.

Ha azt mondjuk: Caragiale nagy nyelvész, az nem csupán azt jelenti, hogy nagyszerűen bánik a nyelvvel. Alapvető felismerései közé tartozik, hogy a nyelv az emberi létezés meghatározó közege: benne születnek, de benne is lepleződnek le a hazugságok, benne élnek és hatnak az embert irányító előítéletek, hitek és meggyőződések, és – ami talán a legfontosabb – benne mutatkozik meg az is, mennyire létfontosságú az ember számára, hogy értse a világot, amely körülveszi. Oka-e vagy következménye a nyelvhasználat zavara, megannyi kilengése a világ bajainak? Ez már a rövidesen porondra lépő szürrealisták és abszurdok kérdése – Jarry, Beckett, Ionesco világáé.

Caragiale írása azért lehet a modern hírközlés kritikája, mert annak működését jeleníti meg: a közvéleményt úgy tájékoztatják, hogy a tényt közben megmásítják, s mivel az eseményekről ellentétes képzeteket ébresztenek az emberekben, valósággal bezárják őket abba a világba, amelyben tudatosan vagy öntudatlanul – politikai nézeteik vagy éppen azok hiánya folytán – otthonosan berendezkednek.

Az 1909-ben megjelent *Betegség* (Meteahnă) érdekes tükörijáték. Az elbeszélő beszámol arról, hogy több hetet töltött egy fürdőhelyen, ahol egy derék magyar férfi volt az asztaltársa. Eleinte nem sikerült vele szóba elegyednie, de rögvest megenyhült iránta, amikor magyarul üdvözölte, és közölte vele, hogy egykor beszélte kissé nyelvünket. Attól kezdve franciául értekeznek, s neki módja van betekinteni a magyar lélek rejtelseibe. Ami igazán lényeges, a magyarról kiderül, az a nemzeti önteltség és önelégültség: minden jó, ha magyar, és minden csak akkor jó, ha magyar. Közben azonban ez a világlátás nem derűs, nem felhőtlen, mert a magyar létet minden idegen hatástól veszélyeztetve látja, akkor pedig „vége a magyarságnak, s ha a magyarságnak vége, akkor nincs többé, ha pedig már nincs magyarság, akkor megáll a világ, nem kering többé a föld, és kialszik a nap – kész egyetemes kataklizma, az emberiségnek befellegzett!”

De az életképnek ezzel nincs vége, ironikus csavarással az elbeszélő hozzáfűzi: ez a patriotizmus – betegség, még szerencse, hogy a Jóisten a románokat megóvta attól, hogy ők is szenvedjenek ettől a kórtól.

Viszonylagosság és túlzás: ez a caragialéi perspektíva két kulcsszava. Minden relatív, ami azt jelenti, hogy mindennek csupán valamihez mérten van hitele, értéke, szilárdsága. Annak, hogy a világ szilárdság híján, cseppfolyósan, hígan kavarog az ember körül, nincs is más oka, mint az, hogy a világ dolgait az emberek nem tudják vagy nem akarják hozzámérni ahhoz, amihez kellene, ami mértékadóan biztonságos. Ezért esnek állandóan túlzásokba is: megijednek, és lódítanak, elvesztik a türelmüket, és kétségbe esnek.

Ideje megállnunk egy szónál, amely központi szerepet játszik Caragiale írásaiban. A szótárban ez áll a moft szó mellett: semmiség, csekélység, kényeskedés, finnyáskodás, moftangioaică: nagyzó, pózó nő, fecsegő, szószátyár nő, moftangiu: nagyzó vagy pózó ember, fecsegő, szószátyár ember.

Címként első ízben 1893-ban jelenik meg. Az írás azt adja hírül, hogy nyolc év után újra megjelenik a *Moftul român* című satirikus újság, ezt az eseményt üdvözli Caragiale, és rögtön megjegyzi: program gyanánt megismétli az első megjelenéskor a címdalra került szöveget. Idézem az elsőt előbb románul, majd magyarul, s utána még néhányat (saját fordításomban):

„Eu: Ce mai spun gazetele, nene?

Nenea: Mofturi!”

„Én: Mit mondanak az újságok?

Az atyafi: Csupa hanta!”

„Én: Mi volt ma a parlamentben?

Képviselő: Sok duma.”

„Didergő koldus: Alamizsnát, éhen halok!

Úr szórmekabátban: Jár a szád.”

„Ifjú, pisztollyal a kezében: Klotild, ha nem szeretsz, megölöm magam!

Klotild (arcán két gyilkos gödröcske jelenik meg): Már nehogy!”

„Doktor Babeş: Óvakodjanak a forralatlan víztől: tele van bacilusokkal.

Egy nagyképzű barom: Mesebeszéd.”

Itt már bőven szembetaláljuk magunkat a Caragiale-fordítás buktatóival. A fenti mondatok mindenképpen a moft-mofturi szó szerepel a válasz-mondatban. Röviden beérem azzal a megjegyzéssel: alighanem lehetetlen egyazon szóval visszaadni magyarul, ezért is választottam helyette a beszédhelyzethez jobban illő fordulatot. Hogy miért van így, annak magyarázata nyilvánvalóan a nyelvi kifejező erő rejtelmében keresendő: ez a szó olyasmit sűrít magába, amit a beszédhelyzettől függően más nyelven nemigen lehet egyetlen, változatlan szóval kifejezni. (Szász János a „smafu” szóban vélte megtalálni magyar megfelelőjét.)

Megpróbálok belelátni e szóba és megfejteni, mitől olyan alkalmas erre a játékra. Világos, hogy lekicsinylést, megvetést, csúfolódást fejez ki, kigúnyolását annak, ami elhangzik (hogy félni kellene úgymond a bacilusoktól vagy az öngyilkossággal fenyegető ifjútól), de leleplezését is annak, ami komolyságot tételez fel (mármint ami az újságokban áll, vagy ami a parlamentben történik). Aki ezt mondja, annak a beszélőnek a pozíciója korántsem egyértelmű: lehet, hogy kemény ítélete helytálló (újságok, parlament), de az is lehet, hogy válasza játékos, megfontolatlan vagy cinikus (a koldus, Babeş doktor és a kisasszony esete). Amiből jól látszik, hogy aki ezt a szót használja, az valamiképpen fölötte áll a valóságnak, feljogosítva érzi magát, hogy róla szabadon, gátlások nélkül ítélkezzék, jóllehet cseppet sem biztos, hogy tudja is, mit tesz. A *moft* ilyenformán a létezésben való könnyed lebegés kifejezése: önfelelt szabadság és felelőtlen biztonság nyilatkozik meg benne, amely éppúgy lehet jogos kritika, mint otromba tudatlanság. A magam részéről jelentését nézve a *hóbert* szót érzem közeli megfelelőjének, de egyes szövegekben jobban odaillőnek vélem a *hanta*, *hantás* / *duma*, *dumás* / *hadova*, *hadovázó* szavakat. Ki lehetne próbálni, mennyire elfogadhatóan működnek az idézett mondatokban.

A szóban forgó írásban Caragiale maga is előadja saját értelmezését a szó kapcsán:

„[...] te vagy korunk pecsétje és jelmondata. Határtalan tartalmú tág szótag, melyben kényelmesen elfér számtalan jelentés: örömök és bánatok, érdem és aljasság, vétség és kellemetlenség, jog, kötelesség, érzelem, érdek, meggyőződés, politika, pestis, tífusz, diftéria, szibaritizmus, pusztító hajlamok, szenvedés, nyomor, tehetőség és agyalágyultság, hold- és elmefogyatkozás, múlt, jelen, jövő – ezt mind, mind egyazon szóval jelöljük mi, románok: MOFT.

Általában véve a nagy nemzeteknek van egy-egy sajátos adottságuk vagy betegségük: az angoloknak a spleen, az oroszoknak a nihilizmus, a franciáknak az *engouement* [elragadtatás], a magyaroknak a sovinizmus, a spanyoloknak a góg, az olaszoknak a vendetta, és így tovább, a románoknak pedig a *moft*!”

Szemmel látható, hogy ez a meghatározás is humoros: Caragiale úgy tesz, mintha e szó meghatározásába az egész szótár beleférne. Az ekként egyetemesre tágitott jelentéstartomány azonban úgy hiperbolizálja a kérdéses szót, hogy egyben el is mossa pontosabb értelmezhetőségét.

Álljunk meg akkor egy pillanatra annál az írásnál, amely éppen ezt a szót választja címéül: a *Moftangii* három részből áll: *Rromânul*, *Rromânca* és *Savantul*.

Idézem az első indítást:

„A hantás [moftangiul] kiváltképpen román, mindazonáltal még mielőtt román lenne, ő hantás.

Szegény, ám tisztességes családban született, önerőből lett, aki lett, s jóllehet születésénél fogva demokrata, beletartozik az értelem, az érdem, a tudomány, a művészet, és így tovább arisztokráciájába.

Ámbár igazi, ősi bojárcsaládba született, melynek tagjai a haza érdekét mindenkor fölébe tudták helyezni osztályuk érdekeinek, lemondván kiváltságaikról, ő, a tősgyökeres arisztokrata a valódi demokrata.

A hantás határozott hazafi, kizárólagos nacionalista, velejéig román, ezt vegye mindenki tudomásul!

Kormánypárti, vagy, ha ez sajnos lehetetlen, ellenzéki lévén, a hantás az első esetben dicséri Rromániát, a másodikban siratja sorsát, ám mindkét esetben szereti az őrületig. Épp ezért vadul gyűlöl mindent, ami nem román, mindent, ami nem nemzeti.”

A nemzet és az ország nevét jelölő szóban akkor is érezni kell, hogy két RR áll az elején, ha kimondjuk, de írásképe nem kevésbé humoros. Mít takar ez a megduplázott, sőt a szövegben olykor megháromszorozott R? Nyilvánvaló, hogy mint ropogós,

katonás nyomaték, a túlzásról árulkodik, a normálisból a szélsőségbe való átcsapásról, a féktelenség mámoráról. De mi az valójában, ami ezt a változást elszenvedí?

Az életmű kommentátorai felfigyeltek arra, hogy megvan Caragiale névadásának is a maga belső szükségszerűsége, következetes jelentése. Mitiță és Costică, Lache, Mache és Tache, Niță és Ghiță, George Marinescu és Marin Georgescu, Nicolae Georgescu és George Nicolaescu – ezek a nevek úgy jelölik a szereplő kilétét, hogy azonosságát egyúttal viszonylagossá is teszik: olyanok ezek a személyek – a gogoli példát követve –, mint akik másvalaki tükörképei, akiknek léte ezáltal hasonlatossá válik másokéhoz, de egyben némileg bizonytalanná, elmosódottá, cseppfolyóssá is. Szociológiai értelemben a Caragiale-szereplők döntően a kispolgársághoz, azon belül is leginkább a hivatalnok-, kereskedő-, kisiparos-réteghez tartoznak. Nemigen találkozunk velük munka közben, leginkább szabad idejükben látjuk őket, amint sétálnak a főváros körútjain, beülnek egy kávéházba, sörözőbe vagy étterembe, és főleg társalognak, megosztják egymással többnyire aggódó, értetlen, elítélő véleményüket a világ folyásáról. Alapvetően nem elégedetlenek, sőt tudják élvezni az élet örömeit, épp csak a felhőtlen elégedettség, a zavartalan derű hiányzik az életükből. Viselkedésük legfőbb jellegzetessége – mondja róluk egyik avatott értelmezőjük – a színpadiasságra való hajlam: dialógust provokálnak, és dialógusban nyilvánulnak meg. Szüntelenül mozgásba hozák, és mozgásában érzékelik a világot.⁴

Ez a mozgás: tágulás, növekedés, de felfordulás, felfúvódás is, növekvő rend helyett inkább növekvő rendetlenség, szilárd, biztos építkezés helyett kapkodó sietőség, az emberek státusát jól szabályozó alakulás helyett összevisszaság, törtetés, zilált viszonyok torlódása. A *High-life* (1893) című karcolatban olvassuk:

„Egy kiváltképpen mezőgazdasági országban lennie kell *high-life*-nak.

Mi az? mit nevezünk *high-life*-nak?

Valamely társadalom krémje.

Születését tekintve?m – Nem.

Tehetségét tekintve? – Nem.

Vagyonát tekintve?m – Nem.

Tisztességét tekintve?m – Nem.

Bátorságát tekintve?m – Nem.

Akkor mire nézve?

Tudom is én!

Lehet valaki az utolsó senkiházi ivadéka, lehet afféle, hogy szalmát érdemelne eddelül, lehet pénztelen, aki nem tud két garast megkeresni, lehet kanálisba való ocsmány féreg, siralmasan gyáva fráter – mindez nem akadályja annak, hogy a *high-life*-hoz tartozzék.

Akkor pedig annak oldalán sétál, aki egy keresztes loovag egyenes ági leszármazottja, versenyre kel a kiváló személyekkel az elérhető előnyökért és tisztségekért, úgy él és úgy költekezik, mint egy tőkepénzes, megvetésével sújtja a tisztességes embereket, és dacol bárkivel, aki jóra való.”

Saját olvasatom szerint éppen ez a mozgalmasság Caragiale világának a lényege. Van benne kötetlenség, tehát szabadság, és van benne esetlegesség, véletlen, következőképp félelem és szorongás. Vidámságként élhető meg akkor, ha túlteng benne a gondtalanság érzése, és közel jár a búskomor kilátástalansághoz, mihelyt a létezésel járó teherként nehezedik az emberre.

Azt hiszem, elsősorban történelmi, nem pedig földrajzi okokkal (lásd „Balkán-szindróma”) magyarázható, hogy Caragiale személyében és életművében annyira pregnánsan érzékeljük a magyar és a román társadalom és kultúra különbségét. A

magyarság a múlt századfordulón, a 20. század elején a rendi társadalmat felváltó polgári demokrácia állapotába jutott: korábbi szilárd szerkezetét fokozatosan másik, nem kevésbé szilárd szerkezetre váltotta. Minden társadalmi mobilitás ellenére az osztályhatárok álltak, a normák szilárdan érvényesültek, az életutak és világnézetek világosan elhatárolódtak. Ezzel szemben a román világ a korábbi, jóval kötetlenebb strukturáltságból tartott a nagyobb fokú, szintén polgári strukturáltság irányába. A fejlődés lendületes volt, de szükségképpen kaotikus is: ami a hagyományos világot felváltotta, annak egyelőre nem volt sem szilárd értékrendje, sem biztos perspektívája. Ezzel magyarázható, hogy a korszak legjelesebb román írói – Caragiale mellett Maiorescu és Eminescu is – aggodalommal kísérték azt, amit haladás helyett inkább felfordulásnak, értékvesztésnek, lesüllyedésnek véltek. A választási lehetőségek, a történelmi alternatívák azonban tisztán kirajzolódtak – az *Elveszett levél* harmadik felvonásának Farfuridi-Çațavencu szópárbajában például az életmű egyik későn felfedezett, éleslátó kommentátora, Alexandru Dragomir éppen erre világított rá.⁵ Farfuridi konzervatív, Çațavencu pedig liberális, és mindketten ügyvédek – politikai szónoklatuk a maguk képviselte *ügynek* a lényegét tekintve érthető, logikus, jóllehet karikírozott kifejtése – véli Alexandru Dragomir. A vita tétje a Történelem és Európa. Mindketten állást foglalnak „a napirenden lévő égető kérdések”-ben (Trachanache vezeti be e szavakkal felszólalásukat): Farfuridi, mivel ő a múlt irányában elkötelezett – azért konzervatív! – hosszan adja elő mondandóját, mivel „a múlttal való érvelés egyenesen arányos a figyelembe vett korszak terjedelmével”. Ezért kezdené 1821-nél, ezért állapodik meg végül 1864-nél (a „népszavazás” éve) –, neki időpontokhoz kell kötnie a történelemtől alkotott képet, mert csak így tud fölötte uralkodni. Gondolkodásában van rendszer, beszéde mégis akadozó, összefüggéstelen, mivel maga alá temeti a múlt. Európát érintő dilemmája fejezi ki ezt a legjobban, ahogyan ezt a sokat idézett szavak elárulják: „vagy legyen módosítás, helyes! de akkor ne változzék semmi, vagy ne legyen módosítás, helyes! akkor viszont tessék itt-ott, a lényeges pontokon változtatni” („ori să se revizuiască, primesc! dar să nu se schimbe nimica; ori să nu se revizuiască, primesc! dar atunci să se schimbe pe ici pe colo prin părțile esențiale”). Ez a konzervatív – történelmi – álláspont képtelensége: sziklaszilárdan hisz a változatlanban, amelynek két, csak látszólag ellentétes receptje: változtatni, de úgy, hogy semmi ne változzék, vagy változatlanul hagyni akár úgy is, hogy annak változás az ára. Logikailag majdhogynem képtelenség, de nem az, éppen mert itt a politikai akarat új játékot a nyelvvel. Ha némi túlzással a 19. század utolsó évtizedeitől az első világháborúig terjedő korszakot a királyi Románia első nagy integrációs kísérletének tekintjük, akkor azonnal látható, miért aktuális Caragiale száz év múltán, a második európai integrációs folyamat közepette.

De miként lehetséges, hogy a liberális Çațavencu Európa-ellenes („Nu voi, stimabile, să știu de Europa dumitale, eu voi să știu de România mea și numai de România”, „Nekem nem a maga Európájára van gondom, ténsuram, nekem az én Romániámra, csakis Romániára van gondom”)? Ez úgy lehetséges – érvel Dragomir –, hogy politikai krédójának két kulcsfogalma a haladás és a nemzet. A haladás azt jelenti számára, hogy a nemzetek versenyben állnak egymással, egyesek előbb járnak már, mások lemaradtak, ezért erősen igyekezniük kell, hogy behozzák a késést. Ennek célszerű és szükséges módja az átvétel (az a híres „utánzás”, a konzervatívok kedvelt céltáblája), vagyis mindennek, ami Nyugaton van, legyen hazai megfelelője. „Să avem și noi falii noștri” – „legyenek nálunk is csődbe jutottak”: ez is karikatúra, de kétségtelen, hogy olyan társadalmat feltételez, amelyben van tőkés pénzgazdálkodás és piaci konkurrencia. Çațavencu épp abban az értelemben nacionalista, hogy a kapitalizmust olyan versengésként fogja fel, amely mindenekelőtt a nemzeti érdek hangsúlyozását tekinti a politikai beszéd követelményének. Így lesz „fenséges”

(„sublim”) minden, ami nemzeti, akkor is, ha netán világra sem jött még (például a hazai ipar). Dragomir ekként összegzi a két politikusi beszéd tanulságait:

„Mindkét beszéd egy rettenetes válság és ama sokk kifejeződése, amelyet a Történelem olyankor idéz elő, amikor az alap, amelyen megvalósul, ezer év óta kívül van a történelmen, és meg is őrződik, mint kitörölhetetlen maradvány [Istoria, când se înscrie pe un fond anistoric milenar ce continuă să persiste ca un rest ireductibil]. Ahhoz, hogy Amerika minden kétértelműségtől mentes európai terméké váljék, a rézbőrűeknek – mint történelmen kívüli »féknek« – ki kellett pusztulniuk. Nálunk nem így történt. Mi megmaradtunk a földrengés állapotában: a történelemhez való alkalmazkodás hiányára rátelepedett ama *Mitmachen*, ama másokhoz való felzárkózás és *up-to-date* megkésétt (és csak annál elszántabb) akarása. A Történelemért vívott küzdelem egy földrengés sújtotta társadalom képével végződött.”⁶

Dragomir értelmezése szintén része egy nagy múltú politikai-értelmiségi beszéd-módnak. Elég utalnom a „történelmen kívüli” („anistoric”) román fejlődés toposzára, amely nagy súllyal hangot kap Cioran híres fiatalkori esszéjében (*Románia színé-változása*) is. Van ebben kíméletlen, patetikus igazság-keresés, de van némi félreértés, akaratlan ködösítés is. A románság éppúgy nem volt „kívül” a történelmen, ahogyan nincs rajta kívül soha egyetlen nép sem – mindössze más történelmi időben élt, esetleg századokon át az európai fejlődés „fő áramlatának” peremére szorult. A különbség hangsúlyozása azért fontos, mert – erre mutatott rá Szűcs Jenő „Európa három régiójáról” írott tanulmányában – nem egyszerűen a fejlődés lineáris képzetéről van szó, nem versenyről, amelyben az egyik nemzet előbbre tart, míg a másik lemaradt, hanem strukturális eltérésekről, a társadalmi intézmények és a közösségi mentalitás merőben különböző alakzatairól. A „maradvány” („rest ireductibil”) képzetével Dragomir mint történelmi „örökséget” próbálja azonosítani a bajok forrásaként azt, ami saját feltevésem szerint sokkal inkább hiányként ragadható meg.

E hiány döntő mozzanatának a Caragiale-művek alapján én a 18. századi európai szellemiség, más szóval a Felvilágosodás nagy progresszív projektjének tudomásul nem vételét tekintem. Függetlenül attól, hogy mennyit vesztett azóta hiteléből, netán mennyire bukott meg, mint utópiával átszótt jövőkép, kétségtelen, hogy ez a szemlélet jelölte ki a 19. századi közgondolkodás fő irányát, tette világossá az ideológiai opciókat és állampolgári attitűdöket. A Caragiale-hősök világában viszont ez a szemlélet töredezetten, torzan, felszínesen és feldolgozatlanul jelenik meg, mint nem egészen értett, nem is helyesen elsajátított nyelv, amely nemcsak azokat leplezi le és teszi nevetségessé, akik beszélnek, hanem megkérdőjelezi magát ezt a nyelvet is. Caragiale hősei hadarnak és dadognak, beszédüket felkiáltások és szünetek tarkítják, sokat sejtetően célozgatnak, vagy zagyva közhelyekre bízhatnak sorsdöntő ítéleteket – épp csak a logikus érvelés, a rendszeres gondolkodás képességével nem dicsekedhetnek. Nem az a baj velük, hogy ostobák (pedig sokan így vélték, például Ionesco is), hanem az, hogy nem folyamodhatnak egy biztonságosan használható doktrína gondolati készletéhez.

Nagy kérdés: Caragiale hitt-e abban, hogy van ilyen készlet, és biztonságosan használható is, vagy kételkedett ebben. A lehetséges válasz két ellentétes példájára utalnék. Bizonyára kétségeire vall, hogy szatírája nem kíméli a közgondolkodás „szakosodott” társadalmi csoportját sem. Az *Értelmiségiek (Intelectualii, 1899)* fejlődésében mutatja be ezt a csoportot: kis számú, a köznéptől elzárkózó kiválasztottként kezdték egy kávéházban, később átvándoroltak egy másikba, ahol már titkolózás nélkül folytatták eszmecseréiket, noha szavaik ekkor még nem találtak értő fülekre, végül kiáramlottak a világba, s azóta mindenütt jelen vannak: ők a közvélemény inspirálói és irányítói, különösen a szellemi életben. Így váltotta fel történetükben az el-

ső, klasszikusnak mondható korszakot a politikainak nevezhető utolsó, más szóval útjuk „a kinyilatkoztatástól az apostoli küldetésig” vezetett. Az írás e társadalmi kategória rövid jellemzésével zárul: ellentétben azokkal, akik értenek a haszonnal forgatott eszközök kezeléséhez, vagyis valamely mesterséget űznek, az értelmiségi nem piszkolja be a kezét hasonló eszközök használatával, mivel az ő hivatása az, hogy gondolkodjék – „akár okos, akár nem, akár szellemes, akár fajankó, akár helyén van az esze, akár ütődött”.

Második példám egy sokat kommentált, rejtélyesnek mondott írás, az *Ellenőrzés* (*Inspectiune*, 1901), avagy: miért lett öngyilkos Angelache? Köztisztviselők beszélgetnek egy sörözőben a frissen kipattant botránnyról: egy tisztességes ember hírében álló kartársukról kiderült, hogy meglopta a kincstárt, amikor pedig lelepleződött, elmenekült az országból. Mindenkit megdöbbsent a feddhetetlennek ismert Angelache heves kirohanása: nem ő, a tolvaj az igazi vétkes, hanem azok, akik elmulasztották rendszeresen ellenőrizni az intézmény pénzügeit, s ezzel idejekorán elejét venni, hogy idáig fajuljanak a dolgok. Angelache távozik, barátai pedig gyanút fognak: vajon nincs-e neki is titkolni valója, nem forgat-e kétségeesésében sötét gondolatokat elméjében? Keresésére indulnak, de nem találják. Másnap, miközben az ellenőr már az ő könyvvitelét készül kivizsgálni, megtalálják Angelache holttestét. A távollétében megejtett ellenőrzés kideríti: a kassza hiánytalan. Akkor pedig miért lett öngyilkos Angelache? Amikor a kérdést nekiszegezték, Caragiale állítólag kitérő választ adott, mondván: ő sem tudja. A köztisztviselő rejtélyes halála sokféle kommentárra adott alkalmat, ezek legtöbbje lélektani okokban keresi a megoldást (a bűnbeesés lehetősége okozta szorongás, abszurd, metafizikai félelem). Ion Vartic a korábbiaknál elmélyültebb értelmezést kínál, amikor a figyelmet a beosztott (tisztviselő) és fölöttese (ellenőr) rendezetlen viszonyára irányítja, a hiábavaló várakozás teremtette lét-helyzetre. Kétfelm azonban, hogy helytálló volna ezt a Kafka-hősök helyzetével, a hiányzó transzcendencia előidézte válsággal rokonítani.⁷ Saját olvasatom szerint Angelache felháborodása – sőt, kétségbeesett tiltakozása – az intézmény hiányának szól: számára elfogadhatatlan, hogy olyan főbenjáró kérdésben, amilyen a köztisztviselői kar becsülete (és nem mellékesen a közpénzek tisztességes kezelése!) a rendszer kizárólag arra hagyatkozzék, hogy mennyire megbízható, mennyire erényes személy szerint egyikük vagy másikuk. A társadalmi intézmények kritikáját illetően ezt érzem Caragiale legélelátóbb, legradikálisabb ítéletének, mivel azt mondja ki: a modern társadalom megfelelő működéséhez nem elegendő az erényes személyek léte (ilyenek mindig akadnak), nélkülözhetetlenül szükségesek hozzá a küldetésüket pontosan teljesítő intézmények is.

Mit tegyen az ember, ha nem érez magában militáns hajlamot, azok között, akik fenekednek egymásra, és másoktól is megkövetelik, hogy helyeseljék nézeteiket és tetteiket? A *Feszült légkör* (*Atmosfera încercată*, 1900) elbeszélője békésen iszogatja sörét, amikor sorra kitámadják az asztalához telepedő vendégek: előbb azt kéri számon rajta, miért nem csatlakozott az iménti tüntetéshez, másodsor azért pocskondiázzák, mert feltehetően egyetértett velük. Amonnan nézve gyáva alak és rossz hazafi, eminnen szemlélve elvakult, megszállott, majhogy nem őrlt.

Maradhat-e az ember semleges megfigyelő? Íróként Caragiale válasza: igen. (Bár rögtön le kell szögezmem: az 1907-es parasztlázadás ügyében maga sem érte be ezzel a pozícióval.) Ami azonban korántsem jelenti a kritikai szellem hiányát. Társadalomkritikája számomra három vádpontban összegezhető: 1. válságba jutottak az igazság objektív megismerésének eljárásai; 2. a társadalmat érintő komoly témák lecsúszlyedtek a felszínes, komolytalan beszédbe; 3. a világban előretört harci szellem egymás ellen fordítja az egyéneket és a közösségeket.

Olyannak érzem összességében Caragiale világát, mint amely rengeteg iróniával, de nem kevés bölcs rezignációval is reagál erre e történelmi helyzetre. Lesz-e ebből művelt közösség? Lesz-e rendezett polgári társadalom?

Caragiale borúlátó és szkeptikus ugyan, de nem pesszimista. Tiszteli az emberek életerejét, honfitársai elpusztíthatatlan hajlamát arra, hogy örvendjenek az életnek. Ítélete kíméletlen, de mosolya megengedő. Békebeli író – nem az abszurd, hanem még csak a képtelenség az ő terrénuma.

■ JEGYZETEK

1 Az általam használt két kiadás: I. L. Caragiale: *Momente și schițe*. Ed. Eminescu, Buc., 1985 (a kötetet gondozta Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin), valamint I. C. Caragiale: *Momente* (alcíme: *Momente, schițe, amintiri*). Biblioteca Apostrof, Cluj, 1997 (a kötetet gondozta és az előszót írta Ion Vartic, a kiadásra vonatkozó jegyzet szerzője Mariana Vartic) (a továbbiakban: M).

2 Szinte kivétel nélkül minden prózai írása a sajtóban jelent meg először. Ez egyrészt meghatározza terjedelmüket és műfaji sajátosságukat, másrészt megnehezíti a szövegek gondozójának feladatát, legtöbbjük ugyanis kötetbe gyűjtve jelentős változáson ment át. Az író életében megjelent kötetek: *Note și schițe* (1892), *Schițe ușoare* (1896), *Momente* (1901), *Schițe nouă* (1910). M, XCI

3 M, VII–VIII.

4 M, XIII–XIX.

5 Alexandru Dragomir: *Crise banalităȃi metafizice*. Prefaȃ de Gabriel Liiceanu. Postaȃ de Andrei Pleșu. Humanitsa, Buc., 2004.

6 Dragomir, i. m. 23–24.

7 M, LII–LXIII.

